

III. SPRAWOZDANIA I INFORMACJE

FELIKS BURKHARDT — JEGO WKŁAD DO DYSCYPLIN ILOŚCIOWYCH

Zmarł 28 kwietnia 1973 r. — po półwiecznej owocnej działalności. Urodzony na wsi na Górnych Łużycach, czuł się Łużyczaninem, Saksończykiem, Niemcem i czułby się członkiem każdego narodu, ponieważ w jego umysłowości i działalności nie istniały bariery narodowe. Jego autorytet w dziedzinie badań matematycznych, statystycznych i społecznych był powszechny w rodzinie krajów socjalistycznych¹, uznawano go także w wielu światowych ośrodkach naukowych.

F. Burkhardt był gotów do bezinteresownej pomocy naukowej i świadczeń społecznych na rzecz każdej potrzebującej osoby lub instytucji. Wykształcił duże grono uczniów, niektórzy z nich są profesorami kroczącymi śladami mistrza. Prof. Lucie Burkhardt-Osadnik, jego uczennica, po utracie męża na wojnie poślubiła kilkadziesiąt lat starszego osamotnionego mistrza, aby mu stworzyć najlepsze warunki dla działalności naukowej. G. Nultsch, profesor w dziedzinie statystyki społecznej i ekonomicznej, był prezesem w randze ministra Centralnego Urzędu Statystycznego w Berlinie. Carl Otto, zasłużony profesor i organizator nauki na Uniwersytecie Humboldta, ekspert międzynarodowy w dziedzinie badań ekonomicznych i statystycznych, wzruszał wiernością i troską o swego profesora w jego starości. Jemu odstępujemy pióro dla przedstawienia sylwetki Mistrza (S. Borowski).

Gdyby ktoś chciał stworzyć pełen obraz potrójnego dra nauk, jak również potrójnego dra h.c., Georga, Hermana, Feliksa Burkhardta, to musiałby równocześnie przedstawić historię statystyki Niemieckiej Republiki Demokratycznej, a także historię międzynarodowej statystyki minionego półwiecza. We wszystkich bowiem wydarzeniach i rozstrzygnięciach w dziedzinie statystyki w ciągu pięciu dziesięcioleci Feliks Burkhardt uczestniczył bądź osobiście — zwłaszcza w ostatnich latach — bądź za pośrednictwem swoich uczniów.

Urodzony 9 II 1888 r. w Herwigsdorf, Feliks Burkhardt przeżył swe dziecięce i młodzieńcze lata w górnołużyckiej rodzinie chłopskiej; egzamin maturalny złożył w gimnazjum realnym w Żytawie. Następnie studiował matematykę, statystykę, nauki przyrodnicze i społeczne w Jenie, Dreźnie, Lipsku. Doktoryzował się z matematyki w 1916 r. u prof. O. Höldera w Lipsku, po raz wtóry ze statystyki w 1923 r. u prof. F. Žizka, wreszcie habilitował się z matematyki i statystyki u prof. G. Kowalewskiego na Politechnice w Dreźnie.

Feliks Burkhardt pracował w Dreźnie w latach 1919 - 1920 w charakterze asystenta naukowo-badawczego. Oddawał się także praktycznej działalności w Krajowym Urzędzie Statystycznym Saksonii, a w latach 1926-1930 pracował również jako dydaktyk na stanowisku prywatnego docenta. W 1930 r. został powołany na stanowisko profesora w Uniwersytecie Lipskim; od 1950 r. aż do przejścia w stan spoczynku kierował katedrą matematyki gospodarczej, statystyki matematycz-

¹ W Polskiej Akademii Nauk uczczono 80-lecie jego urodzin oraz opublikowano wspomnienie pośmiertne: F. Burkhardt, *Analiza czynnikowa w demografii*, Studia Demograficzne 1968, nr 15, s. 3-11; *Prof. dr Feliks Burkhardt (1888-1973) — wspomnienie pośmiertne*, Studia Demograficzne 1974, nr 37, s. 129 - 130.

nej oraz statystyka przy wydziałach matematyczno-przyrodniczych i ekonomicznych.

Tak zaledwie naszkicowane życie Feliksa Burkhardta podzielone było między szeroki wachlarz działalności naukowej. Tematyka jego prac obejmowała całokształt statystyki, a także demografię, biometrię, demometrię, matematykę ekonomiczną, zastosowania matematyki, cybernetyki i elektronicznego przetwarzania danych w ekonomii. W NRD był nestorem statystyki oraz wszedł do historii międzynarodowej statystyki jako jeden z czołowych i najpłodniejszych uczonych. W ramach niniejszego wspomnienia nie jest rzeczą możliwą zająć się 250 pracami naukowymi, które stały się spuścizną pracowitego i pełnego sukcesów życia Feliksa Burkhardta. Niech więc tylko najważniejsze wyniki badań, przemysłów i najwięcej znaczące momenty w działalności przybliżą nam dzieło życia tego badacza i akademickiego nauczyciela.

Punktem wyjścia jego naukowych poszukiwań stały się badania z zakresu teorii grup². Z pomocą definiującego stosunku utworzył on z dwóch operacji grupę abstrakcyjną i badał jej strukturę, a zwłaszcza stosunek podgrup do całej grupy. Część badań z zakresu teorii grup zastosował w grupowaniu statystycznym. W toku swych dochodzeń statystycznych Feliks Burkhardt wychodził prawie zawsze od poszczególnych konkretnych problemów. Tak studium nad niezależnością gałęzi produkcji doprowadziło go do sformułowania niehomogenicznego systemu równań liniowych o właściwości granicznej:

$$\lim_{n \rightarrow \infty} (E - A)^n = 0.$$

Tę zbieżność badał z kolei wnikliwie z pomocą kryterium wierszy, kolumn i zawartości. Matematyczno-ekonomiczną część tych badań opublikował w pracach zespołowych *Mathematik und Wirtschaft*, które Verlag die Wirtschaft w Berlinie zaczął wydawać od 1963 r.

Specjalne badania nad zapotrzebowaniem na kadre naukowo-techniczną skłoniły go do wnikliwych dochodzeń naukowych — nad ustalaniem popytu na naukowo-techniczną kadre w zależności od rozmiarów produkcji i wydajności pracy wyznaczonej stopniem mechanizacji i automatyzacji; posługiwał się zaś w tych dochodzeniach metodą regresji. Wyniki tego badania przedstawił podczas międzynarodowej konferencji demograficznej w Wiedniu w 1959 r.

Badania nad planowaniem siły roboczej skierowały Feliksa Burkhardta ku rozwijaniu teorii prawdopodobieństw niezależnych i zależnych, którą wyprowadzał z integracji właściwych intensywności. Funkcjonalną zależność prawdopodobieństw niezależnych od zależnych uzyskiwał on za pomocą metody łańcuchowej. Sprawozdanie o wynikach tych badań ogłosił w czasie 28 Konferencji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Rzymie w 1953 r.

Badania nad szczególnymi zależnościami gospodarczymi i społecznymi stanowiły punkt wyjściowy dla rozwijania ogólnej teorii odwracania relacji statystycznych. Tym samym włączył on teorię cybernetyki w zasięg swoich rozważań. Opracowanie dotyczące tych badań przedstawił on podczas 29 konferencji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Rio de Janeiro w 1955 r. Podczas tych badań odkrył on analogie do wyrażań matematycznych Maxa Plancka o zasadzie Le Chatelier i Brauna.

Jego badania empiryczne nad problemem lokalizacji w związku z budową centralnych szpitali doprowadziły go do opracowania statystycznej metody punktu ciężkości na podstawie kompleksowej płaszczyzny liczbowej. Feliksowi Burkhardtowi udało się przedstawić w sposób łatwy przesunięcie statystycznego punktu

² Por. C. Otto, *Der Forscher und Lehrer Felix Burkhardt*, w: *Festschrift Felix Burkhardt*, Humboldt Universität zu Berlin, Berlin 1968.

tu ciężkości wektorów. Przy tej okazji opracował on także plan rozwiązania tego problemu w drodze instrumentalnej przez konstrukcję grafu centralnego.

Nawiązując do specjalnych badań nad rozkładami Feliks Burkhardt rozwinął postępowanie, które umożliwia, na zasadzie znikomej ingerencji podczas stosowania metody najmniejszych kwadratów, wyrównywanie szeregów statystycznych. Chodzi tu o metodę, która jest zastosowalna wszędzie tam, gdzie w rachubę równocześnie wchodzi rozmaite mierniki, na przykład przy mierzeniu materialnego poziomu życiowego ludności. Aby ułatwić stosowanie metody najmniejszych kwadratów zaproponował też na podstawie prawa wielkich liczb statystyczny zabieg pozwalający na wyprowadzenie układu równań normalnych bez uciekania się do pochodnych.

Dalszy punkt koncentracji badań Deliksa Burkhardta znajdował się w dziedzinie demografii i demetrii. W tych ramach wnikliwie badał on problemy pozyskiwania i wykorzystywania statystycznych źródeł dotyczących ludności dla małych jednostek przestrzennych. I na tych właśnie badaniach opierał on rozwiązania metodyczne w sprawie porównywalności danych liczbowych o urodzeniach i zgonach w ujęciu przestrzennym, czasowym i rzeczowym. Te konkretne badania doprowadziły go do rozróżnicowania metody lat urodzeń i zgonów w toku mierzenia umieralności. Wyniki rozważań o obydwóch metodach weszły do podręczników statystyki ludnościowej. Studium nad zmiennością czasową proporcji chłopców w momencie urodzenia oparte na źródłach statystyki saskiej, spowodowało, że profesor Burkhardt podjął się wielostronnych, statystycznych i genetycznych badań nad problemem proporcji płci.

Na gruncie saskiej statystyki badał on wnikliwie zbiorowości statystyczne, w których pojawiają się liczne alternatywne parametry. Na podstawie specjalnych studiów rozwinął on ogólną teorię o przebiegu procesów masowych z zastosowaniem równań różniczkowych. Poprzez wyłączanie zmiennych czasowych otrzymał on nierówności statystyczne, które zapewniają wzgląd w strukturę odnośnych zbiorowości. Wyniki tych badań przedstawił on podczas 31 konferencji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Brukseli w 1958 r.

Zajmując się problemem przestrzennej, czasowej i rzeczowej porównywalności danych o urodzeniach i zgonach Feliks Burkhardt postawił kwestię, czy liczby ze spisów ludnościowych, które w ramach standaryzacji wyznaczono strukturą stacjonarną, mogą być transponowane. Rozwiązując tę kwestię wykazał on, że ustalona w toku spisu ludnościowego liczba osób równa jest liczbie przeżytych w poszczególnych grupach wieku, a tym samym jest równa średniej liczbie osób należących do poszczególnych roczników. Wyniki tych ustaleń przedstawił podczas 30 konferencji Międzynarodowego Instytutu Statystycznego w Sztokholmie w 1957 r.

Tak ważna w demografii analiza czynnikowa stała się dla Burkhardta przedmiotem wykładu, wygłoszonego podczas I Międzynarodowego Sympozjum Demograficznego, zorganizowanego przez instytut Statystyki Matematycznej w Lipsku. Nawiązując do analizy konfluencyjnej Ragnera i analizy czynnikowej Thurstone'a rozwinął Burkhardt nową metodę izolowanego działania czynników. Metoda opiera się na równaniu różniczkowym dla dodatniego cybernetycznego sprzężenia zwrotnego.

Szczególnie silne związki łączyły Feliksa Burkhardta z nauką Kraju Rad. Przez ponad 40 lat współpracował on z radzieckimi statystykami i demografami, którzy stymulowali jego badania i działalność dydaktyczną. Zachęcony podczas matematycznego kongresu w Zürichu w 1932 r. przez radzieckiego matematyka E. Kolmana prof. Burkhardt zaczął się szczegółowo zajmować metodami matematycznymi K. Marksa zastosowanymi w *Kapitale* i innych pismach oraz w ogóle

zaczął się zajmować matematyczną spuścizną K. Marksa. Wyniki swych badań zreferował na posiedzeniu Wydziału Nauk Ekonomicznych z okazji „100-lecia Kapitału”³ we wrześniu 1967 r. oraz podczas uroczystego wykładu wygłoszonego z okazji nadania mu doktoratu honoris causa przez Uniwersytet Humboldta w Berlinie dnia 8 II 1968 r.⁴

W badaniach Burkhardta nad Karolem Marksem i matematyką odzwierciedla się szczególnie bliskie naukowe pokrewieństwo pomiędzy W. S. Niemczinowem a Feliksem Burkhardtem. Dotyczy to zwłaszcza rezultatów uzyskanych przez Niemczinowa w studiach nad prawem wartości K. Marksa. Także wyniki badawcze Niemczinowa nad sprzężeniami zwrotnymi w cybernetyce zachęciły Burkhardta do dalszych studiów nad tym problemem. Rezultaty omówił on w swoich wykładach latem 1966 r. w Państwowym Uniwersytecie Łomonosowa w Moskwie.

Pod wpływem wyników uzyskanych w dziedzinie analizy czynnikowej F. Burkhardt skierował swe zainteresowania ku demograficznym procesom i strukturą. Myśli odzwierciedlające te zainteresowania przedstawił do dyskusji na międzynarodowych konferencjach demograficznych w latach 1962 i 1965 w Budapeszcie, w 1965 r. w Libicach, a w 1967 r. w Warszawie, jak również na światowym kongresie demograficznym w Belgradzie w 1965 r. Podsumowania zaś wyników swoich badań w dziedzinie analizy czynnikowej Burkhardt dokonał w swoim plenarnym referacie na Międzynarodowym Demograficznym Sympozjum w 1966 r. w Lipsku.

W ostatnich latach wyniki badań Burkhardta, które po części uzyskiwał z prof. Lucie Burkhardt-Osadnikową, sprowadzały się do stosowania analizy czynnikowej: w rozwiązywaniu problemów ekonomicznych, w studiach nad czasem oczekiwania w handlu w ramach teorii obsługi, w dochodzeniach nad niezależnością gałęzi produkcji, w rozwijaniu metod elektronicznego przetwarzania danych, jak również w dziedzinie badania rynku nad cząstkowym problemem matematycznego określania zapotrzebowania na środki konsumpcji. Duża część rezultatów badawczych z ostatnich lat została opublikowana w pracach zbiorowych: *Mathematik und Wirtschaft*.

Wyliczenie najważniejszych rezultatów badawczych takiego uczonego, jak Feliks Burkhardt nie przedstawia nawet w zarysie jego zasług, jeśli się równocześnie nie zwróci uwagi na jego działalność jako nauczyciela akademickiego. Feliks Burkhardt bowiem ma nieprzemijające zasługi nie tylko jako badacz, lecz także jako wybitny mistrz kształcący kadrę.

Profesor Burkhardt potrafił bowiem zainteresować statystyką znaczną liczbę młodych ludzi oraz ukształtować ich sposób myślenia i działania jako świadomych obywateli NRD i współtwórców rozwiniętego socjalistycznego społeczeństwa. Dlatego eksponował on w swej działalności dydaktycznej jedność teorii i praktyki. Liczba jego uczniów jest nadzwyczaj duża. Należą do nich także absolwenci lat akademickich od 1950 do 1965 dawnego Wydziału Nauk Ekonomicznych na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie, gdzie w tym czasie Feliks Burkhardt dodatkowo prowadził wykłady.

Uczniowie nestora nauk statystycznych w NRD uczą dziś w wielu krajach wszystkich części świata. Liczni kierownicy w Centralnym Urzędzie Statystycznym w NRD zostali wykształceni przez Feliksa Burkhardta. Na uniwersytetach i w szkołach wyższych NRD wszyscy nauczyciele akademicy w dziedzinie statystyki

³ A. Heinze, *Prof. Dr. Dr. h. c. Dr. h. c. Felix Burkhardt 80 Jahre*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, Leipzig, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Reihe, R. 17, z. 5 (1968) s. 811 i n.

⁴ Por. F. Burkhardt, *Marx und Mathematik*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt Universität zu Berlin, Gesellschaftlich-Sprachwissenschaftliche Reihe, R. 17, nr 8, 1968, s. 863 i n.

są uczniami profesora Burkhardta względnie uczniami jego uczniów. Niektórzy zaś uczniowie zajmują kierownicze stanowiska w aparacie partyjnym, państwowym oraz resortu szkolnictwa NRD.

W przeszłości profesor Burkhardt wielce zasłużył się jako wydawca dzieł zbiorowych i czasopism naukowych. Do końca zaś życia wydawał prace zbiorowe: *Mathematik und Wirtschaft*, *Biometrische Zeitschrift* oraz *Metrika — Internationale Zeitschrift für theoretische und angewandte Statistik*.

Zasługi profesora Burkhardta spotkały się w kraju i zagranicą z licznymi dowodami uznania i wyróżnienia. Rząd NRD wynagrodził jego nieustanną twórczość nadaniem mu Srebrnego Orderu za Zasługi dla Kraju z okazji 70-tych urodzin oraz Orderu Sztandaru Pracy z okazji jego 80-tych urodzin.

Międzynarodowe zrzeszenia, instytuty i towarzystwa naukowe wybrały go swym członkiem honorowym. Profesor Burkhardt był honorowym członkiem Czechosłowackiego Towarzystwa Demograficznego przy Czechosłowackiej Akademii Nauk, członkiem, Międzynarodowego Instytutu Statystycznego, członkiem Międzynarodowej Unii Studiów Demograficznych, Towarzystwa Biometrycznego, Towarzystwa Ekonometrycznego, Stałego Komitetu Międzynarodowych Kongresów Ekspertów oraz członkiem innych towarzystw.

Szczególne zaszczyty spotkały profesora Burkhardta na Uniwersytecie K. Marksa w Lipsku oraz na Uniwersytecie Humboldta w Berlinie. Lipski Uniwersytet nadał mu z okazji 75 urodzin doktorat honoris causa, a Uniwersytet Stołeczny tę samą godność z okazji 80-tych urodzin. Krajowi i zagraniczni koledzy według dyscypliny naukowej uczcili 75-lecie urodzin księgą pamiątkową: *Zur Anwendung statistischer Methoden*, którą wydał Uniwersytet Karola Marksa w Lipsku. Natomiast z okazji 80-lecia urodzin Uniwersytet Humboldta w Berlinie oraz Uniwersytet Karola Marksa w Lipsku wydały publikacje okolicznościowe, w których dano wyraz uznaniu naukowych zasług profesora Burkhardta. Wyróżnienie o szczególnym naukowym znaczeniu i uznaniu zasług w dziedzinie współpracy między naukowcami Związku Radzieckiego i NRD przypadło prof. Burkhardtowi w postaci doktoratu honoris causa w dziedzinie nauk ekonomicznych na Uniwersytecie Łomonosowa w Moskwie w dniu 13 V 1970 r. Stanowiło to punkt kulminacyjny uznania dla profesora Burkhardta; był on bowiem pierwszym naukowcem NRD, który tę godność uzyskał.

Wszystkie odznaczenia i honory oddane profesorowi Burkhardtowi były tylko symptomem zewnętrznego uznania dla dzieła życia, współdeterminującego rozwój nauk statystycznych w bieżącym stuleciu. Profesor zawdzięczał swój sukces, obok swej wiedzy i woli działania, przede wszystkim swej wielkości jako człowieka, swej niezmierzłej pracowitości, dobroci i prawdziwej skromności.

Autor tych słów pragnie niniejszym złożyć wyrazy hołdu dla swojego nauczyciela, wieloletniego i ojcowskiego doradcy prof. dra, dra h. c. Feliksa Burkhardta zarówno we własnym imieniu, jak i w zastępstwie wszystkich swych współpracowników Sekcji Ekonomicznej Uniwersytetu Humboldta W Berlinie.

Carl Otto

PRAWO BUDŻETOWE NRD

Zakończenie etapu budowy socjalizmu oraz związane z tym zmiany w zakresie planowania i zarządzania gospodarką narodową wyraziły się w większości europejskich państw socjalistycznych w przyjęciu nowych konstytucji¹ oraz szeregu ustaw

¹ Szerzej na ten temat: J. Stembrowicz, *Zmiany konstytucji w europejskich państwach*

o podstawowym znaczeniu dla ustroju gospodarczego i finansowego. W tym rzędzie znalazły się również nowe ustawy budżetowe².

W Niemieckiej Republice Demokratycznej w kwietniu 1968 r. uchwalono nową konstytucję, uchylając jednocześnie pierwszą konstytucję NRD z 7 X 1949 r. Nowa konstytucja — bardzo skromnie traktuje o zagadnieniach finansowych, zaś sprawom budżetowym w ogóle nie poświęca uwagi³. Stan ten tłumaczy się tym, iż w NRD w sprawach budżetowo-finance wykształciła się już pewna praktyka konstytucyjna, wobec czego nie było potrzeby normowania tych zagadnień w nowej konstytucji⁴. Niezależnie od dyskusyjności takiego stanowiska oczekiwać należało wypełnienia luki w sprawach budżetowych, ustawie o prawie budżetowym.

Nowe prawo budżetowe NRD weszło w życie dnia 1 I 1968 r.⁵, uchylając poprzednią ustawę z 1954 r.⁶

Cechą charakterystyczną niemieckiej ustawy o prawie budżetowym jest jej duża ogólność. Ustawa składa się z trzech rozdziałów poprzedzonych wstępem, w którym określone zostały funkcje budżetu państwa. Czytamy tam m. in., iż „w realizacji zadań konstytucji NRD, budżet państwa służy wszechstronnemu, politycznemu, ekonomicznemu, kulturalnemu i wojskowemu umacnianiu Niemieckiej Republiki Demokratycznej. Jest on ważnym instrumentem przewidywania, planowania i organizowania działalności państwa socjalistycznego i rozwoju socjalistycznej demokracji [...]”.

Rozdział I ustawy dotyczy zadań i układu budżetu (*Aufgaben und Aufbau des Staatshaushaltes*). Na samym wstępie ustawodawca próbuje określić pojęcie budżetu uważając go za instrument państwa socjalistycznego w planowaniu i kierowaniu socjalistycznym rozwojem, następnie bardzo ogólnie omawia funkcje jakie powinien on realizować w społeczeństwie socjalistycznym. W rozdziale tym zawarta jest również klasyfikacja wydatków budżetowych, które podzielono na: wydatki narodowo-gospodarcze, wydatki na jednolity system kształcenia i naukę, na kulturę narodową i system socjalny oraz na ochronę narodową. Struktura budżetu państwa oparta została na systemie ustrojowo-administracyjnym państwa. Budżet NRD składa się z budżetu centralnego, z budżetów województw i powiatów, z budżetów miast, gmin i związków gminnych oraz z budżetu ubezpieczenia społecznego — jako osobnej składowej budżetu państwa wewnątrz budżetu centralnego.

Rozdział II ustawy zawiera postanowienia o kompetencjach poszczególnych organów w gospodarce budżetowej, a ściślej mówiąc o odpowiedzialności za planowanie i kierowanie gospodarką budżetową (*Verantwortung für die Planung und Leitung auf dem Gebiet des Staatshaushaltes*). Zachowując hierarchiczność poszczególnych organów w zakresie gospodarki budżetowej omówione zostały kompetencje Izby Ludowej (*Volkskammer*), Rady Ministrów (*Ministerrat*), ministra finansów (*Minister der Finanzen*) ministrów i innych kierowników organów centralnych (*Mi-*

socjalistycznych, *PiP*, 1972, nr 5; A. Gwiżdż, *Główne kierunki rozwoju współczesnego konstytucjonalizmu socjalistycznego*, *PiP* 1971, nr 8-9; J. Stembrowicz, *Konstytucja a ustrój państwowy i społeczny*, *PiP* 1971, nr 8-9.

² Nowe ustawy o prawie budżetowym uchwalono w Jugosławii (1965), w Czechosłowacji (1969), w Rumunii (1970). Jednocześnie dokonano zmian w prawie budżetowym ZSRR i Bułgarii (1969).

³ pierwsza konstytucja NRD z 7 X 1949 r. zawierała przepisy normujące system finansowo-budżetowy państwa. Np. art. 88 stanowił, iż budżet i plan gospodarczy uchwała się w formie ustawy; art. 63 stwierdził, że do zakresu działania Izby Ludowej należy m. in. uchwalanie planu gospodarczego i budżetu.

⁴ K. Nowak, *Organy finansowe w NRD*, *Finanse* 1969, nr 2, s. 45.

⁵ § 25 p. 1 Gesetzes von Tag 13 XII 1968 J. über die Staatshaushaltsordnung der Deutschen Demokratischen Republik (Gesetzblatt d. DDR, Teil I, Nr 23/1968).

⁶ Por. szerzej: L. K., *Prawo budżetowe NRD*, *Finanse* 1957, nr 3; W. Karpiński, *Systemy budżetowe państw socjalistycznych*, Warszawa 1963.

nister und andere Leiter zentraler Staatsorgane), terenowych przedstawicielstw ludowych (*Örtliche Volksvertretungen*) oraz kierowników państwowych zakładów przemysłowych, kombinatów i VVB (*Leiter der volkseigenen Betriebe, volkseigene Kombinate und VVB*).

W ten sposób wypełniono luki w postanowieniach konstytucji NRD. Ustawa nie wspomina jednakże o kompetencjach budżetowych wydziałów finansowych rad przedstawicielstw ludowych (*Abteilung Finanzen*) co powoduje, iż regulacja tych zagadnień pozostaje niepełna.

Zgodnie z przepisami ustawy Izba Ludowa — najwyższy organ władzy państwowej w NRD, decyduje o istotnych kwestiach planowania i realizowania budżetów, zarówno rocznych jak i perspektywicznych. Uchwała w formie ustawy budżet oraz udziela absolutorium Radzie Ministrów. Rada Ministrów ustala harmonogram prac w zakresie budżetu państwa, kieruje opracowaniem budżetów rocznych jak i perspektywicznych, przedstawia projekty ustaw budżetowych Izbie Ludowej sprawując nadzór nad wykonaniem uchwalonych budżetów, decyduje o wykorzystaniu nadwyżki budżetowej, wolnych środków i rezerw budżetowych, jest odpowiedzialna przed Izbą za rozliczenie budżetu, kontroluje i nadzoruje działalność ministrów i innych kierowników organów centralnych jak również i wojewódzkich rad, w trakcie realizacji planów budżetowych.

Minister finansów jest odpowiedzialny przed Radą Ministrów za opracowanie, analizę, rachunkowość i kontrolę budżetu. Wydaje w tym celu zarządzenia (*Bestimmungen*). Ma on prawo w razie uchybień przeciw dyscyplinie budżetowej do: ostatecznego lub tymczasowego zamykania wydatków budżetowych, tymczasowego wstrzymywania kredytów budżetowych, zamykania bankowych i pocztowych kont czekowych. Uprawnienia sformułowane przez ustawę nie wyczerpują oczywiście wszystkich kompetencji jakie posiada Minister Finansów w zakresie gospodarki budżetowej. Są one dużo większe co zgodne jest z pozycją jaką zajmuje Minister Finansów w gospodarce socjalistycznej⁷. W niemniej generalny sposób formułuje ustawa kompetencje pozostałych organów.

Rozdział III ustawy dotyczy podstaw gospodarki budżetowej (*Grundsätze der Staatshaushaltswirtschaft*). W sposób zwięzły sformułowano tutaj podstawowe zasady gospodarki budżetowej NRD. Na pierwszym planie postawiono⁸ wymóg zgodności budżetu z planem gospodarczym wychodząc z założenia, iż planowanie dochodów i wydatków opiera się na założeniach planów gospodarczych (perspektywicznych i rocznych), a w trakcie opracowywania i realizowania budżetu musi być zabezpieczona zgodność materialnych i finansowych zadań.

Wprowadzono zasadę wieloletności planowania budżetowego⁸. Planowanie perspektywiczne na podstawie planowanych kierunków rozwoju gospodarki narodowej, wyznacza układ poszczególnych dziedzin gospodarki państwowej w finansowaniu ogólnonarodowych zadań, jak też zakres wydatków budżetowych dla rozwoju poszczególnych dziedzin gospodarki państwa. Plany roczne mają natomiast konkretyzować zadania budżetu na dany rok.

W dalszej części zawarte są postanowienia, iż budżet powinien być opracowany i uchwalony w sposób zapewniający pełne i racjonalne wykorzystanie źródeł dochodów, jak też oszczędność w dokonywaniu wydatków. W tym celu postuluje się utrzymanie zasady równowagi budżetowej, w związku z czym, finansowanie zadań nie uwzględnionych w budżecie a wynikających z nowych naukowo-tech-

⁷ Por. Verordnung über das Statut des Ministeriums der Finanzen, Deutsche Finanzwirtschaft, 1967, nr 14, s. 20 - 24.

⁸ Próby opracowania perspektywicznych planów finansowych na bazie perspektywicznych planów gospodarczych były czynione w NRD od dawna. Dopiero jednak w 1966 r. przystąpiono do realizacji tych zamierzeń. Por. J. Potapczuk, *Wieloletnie planowanie budżetowe w NRD*, prace Ośrodka Informacji Finansowej, 1968.

nicznych przesłanek i wzrostu efektywności procesów reprodukcji, może odbywać się tylko z rezerw. Pod adresem budżetu postuluje się również zasadę powszechności i jedności. Dochody przeznaczone są na finansowanie całości wydatków, a w ramach budżetu nie zezwala się na tworzenie funduszy celowych. Wyjątkiem od tej zasady jest budżet ubezpieczenia społecznego. Całokształt stosunków finansowych NRD powinien układać się w ten sposób, aby stale powiększać jakościowe i ilościowe wykonywanie zadań planowych. W tym też celu utworzono tzw. fundusz przedstawicielstwa ludowego (*der Fonds der Volksvertretung*). Fundusz ten jest częścią składową danego budżetu. Podstawowym źródłem jego tworzenia są niewykorzystane nadwyżki budżetowe. O jego użyciu decydują przedstawicielstwa ludowe. Mogą one upoważnić swoje rady do dysponowania tym funduszem. Fundusz przedstawicielstwa ludowego przeznaczony jest przede wszystkim do przyspieszenia realizacji zaplanowanych zadań oraz do tworzenia finansowych i materialnych rezerw.

W prawie budżetowym NRD obowiązuje rygorystycznie sformułowana zasada specjalizacji budżetu, w myśl której kredyty budżetowe muszą być przeznaczone na ściśle określone cele. Jedynie minister finansów w przypadkach szczególnych może wносить w tym zakresie poprawki. W toku wykonywania budżetu zmiany w zaplanowanych zadaniach dokonywane są: na szczeblu budżetu centralnego i budżetów wojewódzkich — mocą uchwały Izby Ludowej lub Rady Ministrów; na szczeblu budżetów powiatowych — mocą uchwały odnośnej rady wojewódzkiej; na szczeblu budżetu miast, gmin i związków gminnych — mocą uchwały powiatowej rady. Ponadto ministrowie i inni kierownicy centralnych organów państwowych oraz rady przedstawicielstw ludowych, mogą ustalić w zakresie właściwych części lub budżetów, kredyty dodatkowe dla wprowadzenia w życie wniosków racjonalizatorskich ale jedynie pod warunkiem amortyzacji kredytów jakie będą osiągnięte z przeprowadzenia wniosków racjonalizatorskich. Ustawa pomija natomiast zasadę szczegółowości budżetu. Niewiele mówi również na temat procedury budżetowej, szczególnie opracowania i uchwalenia budżetu. Znajdujemy tu jednak pewne ciekawe postanowienia dotyczące współdziałania obywateli przy planowaniu i kierowaniu budżetem państwa. Jednakże w swojej istocie nie wychodzą one poza ogólne postanowienia konstytucji NRD, która jako podstawę działania publicznego przyjęła zasadę: współpracuj, współplanuj, współrządz (*arbeite mit, plane mit, regiere mit*).

Nowe prawo budżetowe nie uregulowało takich zagadnień, jak: struktury dochodów budżetowych, rozdziału dochodów pomiędzy poszczególnymi szczeblami budżetów oraz równoważenie budżetów terenowych. Zagadnienia te pozostawione są do uregulowania przez ministra finansów i Radę Ministrów. Wydaje się jednak, iż powinny one chociażby w sposób ramowy znaleźć odzwierciedlenie w tekście ustawy o prawie budżetowym⁹.

Ryszard Tomaka

ZMIANY W SZKOLNICTWIE WYŻSZYM W NRD

Niemieckie uniwersytety i inne szkoły wyższe nadawały, zwłaszcza w XIX i w początkach XX w., ton życiu naukowemu naszego kontynentu, głównie przez wypracowanie modelu, który pozwalał łączyć badania naukowe z dydaktyką. Szkol-

⁹ Ustawa zawiera natomiast szereg przepisów dotyczących m. in. roli, jaką mają odegrać w gospodarce budżetowej maszyny liczące, co przy ramowości innych przepisów wydaje się zbędne.

nictwo wyższe w NRD nawiązało do tych dobrych tradycji; od początku kładąc duży nacisk na powiązanie badań z dydaktyką i wychowaniem oraz w wypadku szkół zawodowych przywiązując zasadnicze znaczenie do solidnego przygotowania teoretycznego i fachowego kadr, głównie dla nowoczesnego przemysłu. Szkolnictwo wyższe NRD jest integralnie powiązane z całym systemem szkolnym, nie ma tu żadnych egzaminów wstępnych, o przyjęciu na stacjonarne studia uniwersyteckie decydują nauczyciele obowiązkowej politechnicznej szkoły średniej. Wybrani stosunkowo wcześniej najlepsi uczniowie, przeciętnie 2 z klasy, przy czym przy wyborze poza wynikami w nauce jako kryteria dodatkowe bierze się pochodzenie społeczne, zaangażowanie w pracy społecznej, płeć itd. zostają skierowani do tzw. rozszerzonej szkoły średniej, czyli dwunastolatki. Po ukończeniu tej szkoły, której cały program jest przystosowany do przygotowania do samodzielnych studiów, kandydaci są przyjmowani na wybrane przez siebie kierunki studiów. Proces naboru jest jednak w poważnym stopniu sterowany poprzez dokładną informację o potrzebach w zakresie absolwentów potrzebnych kierunków, akcją agitacyjną. W rezultacie, spośród około 12% każdego rocznika młodzieży, który kończy rozszerzone szkoły średnie, około 11% zostaje przyjętych na studia. Rekrutacja na poszczególne kierunki i uczelnie i to zarówno stacjonarne jak i zaoczne, dokonywana jest centralnie, i jakkolwiek nie wszyscy są przyjęci na wybrane przez siebie kierunki, to studiują na pokrewnych. Spośród ogółu przyjętych ok. 70% studiuje na kierunkach technicznych i matematyczno-przyrodniczych. Studentom stwarza się w NRD bardzo dobre warunki, ponadto trafny wybór kandydatów studiujących na uczelniach powoduje, że sprawność kształcenia jest bardzo wysoka i przekracza 90%.

Obok kandydatów przyjętych bezpośrednio z rozszerzonej szkoły średniej, istnieje dodatkowo grupa składająca się z najlepszych uczniów szkoły 10-letniej, którzy po 10-lacie rozpoczynają studia na tzw. *Fachschule*. Studia te o wyraźnym nachyleniu zawodowym przygotowują głównie kadrę średniego szczebla oraz nauczycieli. W sumie ta grupa stanowi dalsze 10% rocznika młodzieży. Pozostali również podnoszą swoje kwalifikacje zawodowe, bądź dokończają się na zajęciach organizowanych przez zakłady pracy lub w ramach studiów zaocznych lub wieczorowych.

Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt wyodrębnienia w organizacji studiów wyższych tzw. faz. Pierwsza faza (*Grundstudium*) traktowana jest jako podstawa ogólna dla specjalizacji zawodowej, mającej charakter kierunkowy (*Fachstudium*). Część studentów na tym etapie kończy swoje wykształcenie. Natomiast pozostali kończą studium specjalistyczne (*SpezialStudium*). Ukończenie tego studium jest związane z obroną pracy dyplomowej i uzyskaniem dyplomu ukończenia studiów. Najlepsi spośród absolwentów zostają przyjęci na trwające 2-3 lata *Forschung s studium*, które ma na celu kształcenie wysoko kwalifikowanych kadr specjalistów koniecznych zwłaszcza dla dalszego rozwoju nauki. Ta forma kształcenia nie zdała jednak w pełni egzaminu i jej rozwój został zahamowany.

W 1974 r. ukazały się w NRD szczegółowe wytyczne programowe określające zakres wiedzy jak i sposób oraz kolejność realizacji na wszystkich kierunkach studiów wyższych. Jest to łączone z próbami określenia wyraźnie pewnych specjalizacji poszczególnych uczelni tego samego typu w różnych ośrodkach. To profilowanie jest zamierzeniem długofalowym, gdyż jest to możliwe tylko przez, połączenie z działalnością badawczą kadry naukowej. Jeśli chodzi o studia na kierunkach ekonomicznych, to są one realizowane zarówno na 3-letnich zawodowych studiach, jak też na 4-letnich właściwych studiach wyższych, w osobnych uczelniach w Berlinie i Lipsku, jak też w niektórych sekcjach uniwersytetu. Studia te mają wszędzie prawie że jednakowe przedmioty podstawowe.

Wart zwrócenia uwagi jest też system naboru młodej kadry naukowej preferujący wyraźnie, przez płace, absolwentów uczelni, którzy podjęli bezpośrednio

po ukończeniu studiów pracę w przedsiębiorstwach i po rocznym lub dwuletnim okresie wrócili na uczelnię.

Ogólnie mówiąc, studia wyższe w NRD są przede wszystkim podporządkowane potrzebom gospodarczym kraju i istotnym narzędziem wychowania obywatelskiego. Wiąże się to z preferowaniem rozwoju takich kierunków studiów, jak techniczne (choć tempo ich rozwoju zostało ostatnio przyhamowane) i nauczycielskie: wynika to zarówno ze specyficznej sytuacji demograficznej w NRD jak i z faktu, że przy obecnym nasyceniu kadry wysoko kwalifikowaną, według ocen specjalistów, NRD znajduje się obecnie na etapie budowy systemu ogólnonarodowej edukacji, który ma dać wszystkim możliwość kształcenia się i doskonalenia nie tylko przez studia wyższe.

Józef Orczyk